

**AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN TERCÜMESİYLE İBN SÎNÂ'NİN
“ÖLÜM VE HAKİKAT” METNİ***

**THE TEXT OF AVICENNA, “DEATH AND REALITY” WITH THE
TRANSLATION OF AHMET HAMDİ AKSEKİ**

Rabia K. GÜNDOĞDU**

İbn Sînâ, İslam dünyasının büyük coğrafyalarında ve Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde, hususen II. Meşrûtiyet sonrasında yoğun ilginin odağında bir İslam filozofu olmuştur. Dârülfünun'da okutulmaya başlanan İslâm Felsefesi dersleri İbn Sînâ'ya duyulan ilgiyi arttırmış ve onunla ilgili çalışmaları teşvik etmiş, doğrudan eserlerinin tetkikine ve yeni tercümelere zemin hazırlamıştır. Bu sahada yazı yazarların, ders anlatanların yaklaşımlarına, ders notu hazırlayanların tarzlarına bakıldığında İbn Sînâ'nın kelâm, felsefe, mantık ve (hatta) tasavvuf konularıyla paralel/birlikte ilgilenen bir filozof olmasının imkânlarının kullanıldığı görülmektedir.¹

Osmanlı'nın Batı karşısında son yüzyıllarda yaşadığı mağlubiyetler neticesinde muhataba olan üstünlük noktalarını göstermek gerekmektedir ve Cumhuriyeti kuran irade, redd-i miras yaptığı Osmanlı'dan farklı olduğunu vurgulamanın yolunu Osmanlı öncesinde Batı'ya, felsefe ve ilim konusunda öncülük etmiş Türk filozofları ön plana çıkarmakta görmüştür. İbn Sînâ'nın eserlerinin yüzyıllar boyunca Avrupa'da ders kitabı olarak okutulması, Cumhuriyet ideolojisinin onu tekrar ön plana çıkarmasının gerekçesi olmuştur. Tüm bunların yanı sıra İbn Sînâ'nın Türk olması, İslam dünyasındaki yeni felsefe-bilim terimleri arayışları ve çalışmaları da ona tekrar müracaatı kaçınılmaz hâle getirmiştir.

* Bu makale Ahmet Hamdi Akseki ile ilgili Prof. Dr. İsmail Kara yönetiminde devam ettiğimiz çalışmanın bir parçasıdır. Bu vesileyle çalışmamın her aşamasında ilgi ve teşviklerini esirgemeyen, bu makaleyi okuyarak kıymetli teklif ve tashihleri ile metnin bu hale gelmesine emek veren Hocam Prof. Dr. İsmail Kara'ya şükranlarımı arz ederim.

** İstanbul Müftülüğü.

¹ Osmanlıların son döneminde ve Cumhuriyet devrinde İslâm felsefesi hocalığı ve İslâm felsefesi ders kitabı yazarlığı konusunda öncü bir isim olan İzmirli İsmail Hakkı'nın eserlerine ve makalelerine göz gezdirildiği zaman bunu açıkça görmek mümkün olacaktır. Bk. İsmail Kara, “Modernleşme Dönemi İbn Sînâ Tasavvurlarına Dair Birkaç Not”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu*, C. 2, İstanbul, 2009, s. 290.

1930'lu yıllara gelindiğinde Mustafa Kemal, bir heyet oluşturarak “İbn Sînâ'yı önce Türk milletine mâl etmek, sonra dünyaya ilân etmek ve eserlerini yaşatarak gelecek nesiller içerisinde yeni İbn Sînâ'lar doğmasına yol açmak” idealiyle İbn Sînâ'nın anılması, yaşatılması adına bir program tertip edilmesi emrini vermiştir.² Türk Tarih Kurumunun öncülüğünde ölümünün 900. yıldönümünde İbn Sînâ'nın hatırasını anmak maksadıyla İstanbul Üniversitesi Konferans Salonu'nda 21 Haziran 1937 Pazartesi günü başlayan bir dizi program düzenlenmiştir.³ İstanbul'da bir seri olarak devam eden bu ihtifaller esnasında aynı zamanda İbn Sînâ'nın eserlerinden müteşekkil bir sergi açılmış, İbn Sînâ'nın rozetleri ve renkli fotoğrafları da gelen misafirlere hediye edilmiştir.⁴ Bu anma programlarının Ankara ayağı 24 Haziran 1937 Perşembe günü Ankara Halkevinde Ankara Dil, Tarih ve Edebiyat Komitesi tarafından tertip edilmiştir. Bu merasimde açılış konuşmasının akabinde, o sırada Diyanet İşleri Riyâseti Müşavere Heyeti Azası olan Ahmet Hamdi Akseki⁵ İbn Sînâ'nın felsefesinin ana hatlarını büyük bir vukufu anlatmıştır.⁶ Akseki, bu konuşmada İbn Sînâ'nın ilmî şahsiyetini, irfan dünyasının genişliğini, yalnız tıp sahasında değil tecrübeyi aşan felsefî mevzularda yaptığı yenilikleri, muhtelif şubelere ait felsefî bilgileri gayet sıkı bir silsile hâlinde sıralamaya nasıl muvaffak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca felsefeyi taksiminde gözettiği gayeyi, Aristo'dan ayrıldığı noktaları ve bunun sebeplerini, metodunu, Descartes ve Kant üzerindeki tesirlerini, mantığı nasıl ıslâh ve tensik ettiğini, küllîler meselesindeki tahlilleriyle onüçüncü asır felsefesinde Avrupa'ya yaptığı

² “Sadi Irmak'ın Açılış Konuşması”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s. 11. Aynı sempozyumda Fahrettin Kerim Gökay da Atatürk'ün 1936 yılında kendisini, Rektör Cemil Bilsel'i ve Süheyl Ünver'i huzuruna davet ettiğini ve İbn Sînâ hakkında büyük bir çalışma yapmaları emrini verdiği dile getirmiştir. Bk. *age*, s. 14.

³ Bk. “Büyük Türk Bilgini İbn Sînâ için dün bir tören yapıldı”, *Ulus*, 22 Haziran 1937, sayı: 5711, s. 1, 4; “İbn Sînâ için hazırlanan ihtifaller devam ediyor”, *Ulus*, 23 Haziran 1937, sayı: 5712, s. 5.

⁴ Bk. “İbn Sînâ için İhtifal”, *Ulus*, 19 Haziran 1937, sayı: 5708, s. 7.

⁵ Ahmet Hamdi Akseki, bir taraftan medrese derslerine devam ederken (1321-1330/1905-1914) bir taraftan da Darulfünûn Ulûm-i Âliyye-i Diniye Şubesi'nde eğitimine devam etmiş (1327-1331/1911-1914) ancak üçüncü sınıfta talebe iken seferberlik ilan edilince fakültesi bir süreliğine kapatılmış, kısa bir zaman sonra ise tamamen lağvedilmiştir. Bir sene sonra medreseleri ıslah çalışmaları başlatılıp bütün medreseler, Darul-Hilafetil-Aliye Medresesi adı altında birleştirilince Akseki, önceki tahsil hayatı göz önünde bulundurularak bu medresenin âlf kısmına nakledilmiş (1331/1914), burada bir sene okuduktan sonra mezun olmuştur. Fatih'te Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'den (1330/1914) ve Darul-Hilafetil-Aliye Medresesi'nden icazet alan Akseki (17 Nisan 1331/30 Nisan 1915), o yıllarda imtihanla kaydolunan Medresetü'l-Mütehassısın'e başvurmuş, imtihanları kazanıp Felsefe, Kelam ve Hikmet Şubesi'ne kaydını yaptırmıştır. Bu şubede İzmirli İsmâil Hakkı, Ferid Kam, Elmalılı Hamdi Yazır gibi felsefe ile ilgili hocalardan üç sene okuduktan sonra “*Rûh Nazariyeleri*” üzerine hazırladığı ihtisas (doktora) tezi ile birincilikle mezun olmuştur. (10 Cemaziyelahir 1337/13 Mart 1335/1919)

⁶ Bk. “Ankara Halkevinde İbn Sînâ İhtifali”, *Ulus*, 26 Haziran 1937, sayı: 5715, s. 1, 7.

büyük tesiri, tabiatta determinist olduğunu, Ortaçağda müşahede (deney) henüz malûm değilken tabiî hadiselerin tetkikinde hem deney hem de tahlil usulünü birleştirdiğini, tecrübî ve aklî ruhiyatını, illet nazariyesini, akıl nazariyesini izah etmiş ve bugünkü felsefe ile mukayeseler yapmıştır.⁷ Bu ihtifallerin ardında neşredilen *İbn Sînâ* adlı kitapta Akseki'nin sunumu için kaleme aldığı metinlerden sadece "Ruhiyat ve Mâba'de't-tabia" adlı makalesi, Hilmi Ziya Ülken tarafından da benzer muhtevaya sahip bir başka makale olmasına rağmen -önemine binâen- yer almıştır.

Ayrıca Akseki'nin çalışmalarını incelediğimizde "fevkalade bir mantıkçı ve Aristo mantığını yeniden ıslah ve tensik etmiş bulunan Türk filozofu ve şarkın büyük adamı" olarak tavsif ettiği İbn Sînâ'nın eserlerini derinlemesine tahlil ettiği gibi, birtakım eserlerini de tercüme ve şerh ettiğini görmekteyiz. Akseki *Rûh ve Beka-yı Rûh* adlı çalışmasında da İbn Sînâ'nın ruh hakkındaki görüşlerine geniş bir biçimde yer ayırmış ve bunun nedenini "İbn Sînâ'nın mezhebini izah etmek felâsife-i İslamiyenin mezhebini izah ve şerh etmek demek olduğu gibi aynı zamanda Aristo ve kudema-yı felâsifenin mezheplerini de şerh ve izah etmek demektir" ifadeleriyle dile getirmiştir.⁸

Akseki, bu makalenin konusu olan risâlenin yazılma hikâyesini Hocası İzmirli İsmail Hakkı'dan bahsettiği bir yazıda şöyle dile getirmektedir:

"1937'de İbn Sînâ'nın ilmî hüviyetini her noktadan tebâruz ettirecek bir kitap yayımlanacaktı. Bugünkü Başvekilimiz Sayın Üstad Şemsettin Günaltay, İbn Sînâ'nın ruhiyat ve mâba'de't-tabiasının yazılmasını bana emrettiler. Ben de İbn Sînâ'nın tabiiyyat, ruhiyat ve mâba'de't-tabiasını ve bunlarla birlikte hamd, ihlâs tefsirinin ve ölüm risâlesinin tercümelerini yazıp gönderdim."⁹

İbn Sînâ adına bir ihtifal tertibi söz konusu olduğunda o yıllarda Sivas Milletvekili olan Şemsettin Günaltay Akseki'nin Medresetü'l-Mütehassısîn'de felsefe-keîâm eğitimi aldığından ve rûh nazariyeleri üzerine kaleme aldığı ihtisas tezinden ve İbn Sînâ'ya çalışmasında özel bir yer atfetmesinden haberdardır. Bu nedenle tertip edilecek ihtifalde onun da katkısı olsun istemiştir. Bunun üzerine

⁷ Akseki'nin bu programdaki tebliğinin aynı yıllarda basılan eserlerinin ek kısmında "henüz basılmamış olan eserler" listesinde karşılaştığımız *İbn Sînâ'nın Felsefesi* adlı çalışma olduğu kanaatindeyiz. Akseki İbn Sînâ felsefesi ile ilgili kapsamlı bir metin kaleme almıştır. Ancak *İbn Sînâ* adlı kitapta sadece bu eserin "Ruhiyat ve Mâbadettabia" kısmı basılmıştır. Bk. *Yeni Hutbelerim*, C. 2, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937, s. 7 ["Müellifin Eserleri" adlı ek]

⁸ Bk. Rabia Karakoyun, "Ahmet Hamdi Akseki'nin *Rûh ve Beka-yı Rûh* Adlı Eseri", (Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 120; *Rûh ve Beka-yı Rûh* adlı bu eserinde Akseki İbn Sînâ'nın görüşlerine geniş bir yer ayırmıştır. Bk. *age*, s. 44; 62-86.

⁹ Akseki, "Hocam İzmirli İsmail Hakkı", *Yeni Selamet*, III/ 6-74, 16 Şubat 1949, s. 7.

Akseki, Ankara Halkevinde bütün yönleriyle İbn Sînâ felsefesini izah etmiş; sıra bir eser neşredilmesine gelince de birçok risalesini tercüme ve şerh ederek kendilerine sunmuştur.¹⁰ Akseki, İbn Sînâ'nın *Fatiha Sûresi Tefsiri*, *İhlâs Sûresi Tefsiri*, *Aşk Risalesi*, *Ölümlü Korkusu ve Bunun Çareleri* gibi birer risale hacminde olan eserlerine tercüme ve şerhler kaleme almıştır. Bu eserlerden *İhlâs Sûresi Tefsiri* Akseki hayatta iken *Selâmet* mecmuasında "*İslâm Türk Filozofu İbn Sînâ'nın İhlâs Tefsiri*" adıyla tefrika edilmiştir.¹¹ Ancak diğer eserlerin bir mecmuada yahut müstakil bir eser olarak basımı maalesef gerçekleşmemiştir.

Bu makale ile neşrettiğimiz İbn Sînâ'nın *Risâletü'ş-şifâ ve min havfi'l-mevt ve mualeceti dâi'l-iğtimam bih*¹² risâlesinin tercümesi de yayımlanmayanlar arasındadır. Akseki bu risâleyi tercüme ettikten on bir sene sonra yayına hazırlamak

¹⁰ Akseki "Hocam İzmirli İsmail Hakkı" adını taşıyan yazısında İzmirli İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan şu mektuba da yer vermiştir:

"Müdekkik âlim Bay Ahmet Hamdi Akseki'ye,

Kıymetli iltifatnâmenizi aldım, çok mütehasis oldum. Mütamadî mesai sayesinde sizi ilmen yüksek gördükçe pek derin haz duyuyorum. Bir hafta evvel Sayın Şemsettin Günaltay yazınızı verdi, yukarıdan aşağıya kadar dikkatle okudum, el-hak pek müdeddikâne yazılmıştır, hassaten sizi tebrik ederim. *Hamd Tefsiri* tercümesini de tekrar tekrar okudum. Bu tercüme diğer tefsirinizle omuz örtüşüyor. Bu bapta Şemsettin Bey'le kararlaştırdığımızı göre tasavvuf bahsi ikmal edilemediğinden, Nübüvvet bahsinin de onunla sıkı irtibatı bulunduğundan, baş tarafındaki tasnif-i ulum, marifet nazariyesi ve tabiiyyat kısımları bazı arkadaşlarımız tarafından yazıldığından bu kısımlar ile beraber ölüm risâlesinin dercine lüzum görülmedi. Ruhîyat ve mâ-ba'de't-tabia kısımları bazı arkadaşlarımız tarafından yazılmış olmasına rağmen, büyük bir boşluğu dolduracağından onun basılması için basmayı taahhüt eden Kitapçı Halit Bey'e verildi."

Bahsedilen bu kısımlar *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sînâ Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* kitabı içerisinde bir bölüm olarak yayımlanmıştır. Bk. *age*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, TTK Yay, 1937, s. 1-48.

¹¹ *Yeni Selâmet*, IV/11-79, 23 Mart 1949, s. 8, 15; IV/12-80, 30 Mart 1949, s. 8, 15; IV/13-81, 6 Nisan 1949, s. 8, 16; IV/14-82, 13 Nisan 1949, s. 8, 16; IV/15-83, 20 Nisan 1949, s. 8, 16; IV/17-85, 4 Mayıs 1949, s. 8, 16; IV/21-89, 1 Haziran 1949, s. 8, 16; IV/22-90, 8 Haziran 1949, s. 8, 16; IV/ 23-91, 15 Haziran 1949, s. 8, 16; IV/24-92, 22 Haziran 1949, s. 8, 16; IV/30-98, 3 Ağustos 1949, s. 5, 11; IV/31-99, 24 Ağustos 1949, s. 5, 15; IV/32-100, 7 Eylül 1949, s. 7; IV/33-101, 21 Eylül 1949, s. 7; IV/34-102, 5 Ekim 1949, s. 6; IV/ 35-103, 19 Ekim 1949, s. 6-7; IV/36-104, 2 Kasım 1949, s. 5. 1949 yılında *Selâmet* mecmuasında tefrika edilen bu eser, daha sonra eksik kısmı ile birlikte yayımlanmıştır. Bk. Ahmet Faruk Güney, "İbn Sînâ'dan Elmalılı'ya İhlâs Suresi Felsefi Tefsir Geleneği", (Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s. 267-306; ayrıca bk. aynı yazar, "Bir Felsefi Tefsir Örneği Olarak Ahmet Hamdi Akseki'nin İbn Sînâ'nın İhlâs Suresi Tefsiri", *Kutadgubilig*, sayı: 20, s. 289-339.

¹² Bu risâle ilk olarak Müsteşrik Mehren tarafından yapılmış olan Fransızca tercümesi ile birlikte basılmıştır. Felemen-Layden, Brill Matbaası, 1894/1312, 9. Ayrıca Mısır'da Saadet Matbaası'nda 1335/1916 yılında 7 sayfa olarak tekrar basılmıştır. Bk. Osman Nuri Ergin, "İbn Sina Bibliyografyası", *İbn Sina*, s. 16, 77. Biz Akseki'nin bu tercümeyi *Camiü'l-Bedâ'i* adlı mecmuada yer alan ikinci baskısından yaptığı kanaatindeyiz.

niyetiyle -muhtemelen- 1946 yılında tekrar gözden geçirmiş ve birtakım tasarruflarda bulunmuştur.

1959 yılına gelindiğinde İbn Sînâ'nın bu risâlesinin İstanbul (Hamidiye) Kütüphanesi'nde bulunan 1448 numaralı nüshası Hazmi Tura tarafından tercüme edilerek *Namaz Risâlesi*'nin tercümesi ile birlikte basılmıştır.¹³

Akseki'nin kaleme aldığı bu tercüme Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde "Ölümün Hakikati Bâbında Yazılmış Eser" adı altında 1301 numaralı yazma eser olarak kayıtlıdır. Mütercim tarafından rik'a yazıyla toplam dokuz sayfa halinde kaleme alınan bu tercüme üzerinde yine mütercim tarafından birtakım değişiklikler yapılmış, sayfa yanlarına ve satır aralarına notlar düşülmüştür. Bazı kelime ve cümleler üstü çizilmek suretiyle iptal edilmiş ve birtakım değişiklikler yapılmıştır. Biz dipnotlarda bir süreci göstermek için okuyabildiğimiz ölçüde iptal edilen ve sonradan değiştirilmek istenen bu kelime ve cümleleri de vermeye çalıştık.

ÖLÜM VE HAKİKAT İBN SÎNÂ

[1] **İbn Sina'nın ölüm hakkındaki fikri**¹⁴: İbn Sînâ'nın¹⁵ mühim kitaplarından biri de "ölüm" hakkındaki risâlesidir. Birkaç mühim risâle ile birlikte basılmış olan¹⁶ bu risâleyi de aynen tercüme ediyorum.

Besmele, Cenab-ı Hakk'a hamd-ü senâ, Resul-i muhteremine salât ve selâmdan sonra hakîm-i müşârün-ileyh diyor ki: İnsanda âriz olan korkunun en büyüğü ancak ölüm korkusudur. Bu korku, umumî ve bununla beraber¹⁷ korkuların hepsinden daha şedîd ve daha¹⁸ belîğ olduğu cihetle¹⁹ bunu izah etmeyi vecîbe telâkki ediyorum. Şöyle ki:

¹³ Bk. *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*, çev. Hazmi Tura, İstanbul, Orhan Mete ve Koll. Şrk. Matbaası, 1959, s. 12-22.

¹⁴ *Risâletü 'ş-şifâ min havfi 'l-mevt ve mualeceti dai'l-iğtimam bih* adlı risâlenin tercümesidir. On bir sene evvel yazılmıştı. Tekrar gözden geçmesi lâzımdır.

¹⁵ [Akseki daha sonra "şimdiye kadar basılmamış olan" ifadesinin üstünü çizmiştir. Bu ifadeler bize Akseki'nin tercümeyle ilk yaptığı sırada bu risâlenin henüz basılmamış olduğunu veyahut Akseki'nin bu risâlenin basılmış hâlini daha sonra gördüğünü düşündürmektedir.]

¹⁶ [Akseki daha sonra bu satırın üstünü karalamıştır. "mead, nefis, mahiyet-i aşk adındaki risâleleri ile bir arada yazılmış ve son zamanlarda elime geçmiş olan"]

¹⁷ ["bütün"]

¹⁸ ["mübalâğalı"]

¹⁹ ["bu hususta bu ber-vech-i âtî ???"]

Ölümden korkmak ancak şunlara²⁰ ârız olan bir hastalıktır:

1-Ölümün²¹ hakikatini anlamayan,

2-Ruhunun²² öldükten sonra nereye gideceğini bilmeyen,

3-Ölümlle beden inhilâl edip terhib-i cismanî bozulduğu zaman, zatının²³ inhilâl, “ene- ben”in de ma’dum²⁴ ve tamamen yok olacağı ve kendisinden sonra bu âlemin mevcûd ve bakî kalacağını zanneden, nasıl ki nefsin (ruhun) bekâsını ve mead-ı keyfiyyetini bilmeyenler böyle²⁵ sanıyorlar.

4-Çok defa²⁶ ölüme takaddüm ve ölümlü intâc eden hastalıkların²⁷ ıstıraplarından başka ölüme mahsus daha büyük bir elem olduğunu zannedenler,

5-Öldükten sonra ukûbete, cezaya ma’rûz kalacaklarına itikâd edenler,

6-Öldükten sonra²⁸ nereye gideceğinde (ve ne olacağında) mütehayyir ve mütereddid olanlar,

7-Mal ve evlat gibi arkasına bıraktıklarına esef edenler, bunlara mütehasir²⁹ olanlar olanlar olup³⁰, ??? bir tarafı ??? ve onları cehalette daim olmakla?

İşte ölüm korkusu bu gibi esbabdan neş’et eder ki bunların hepsi hakikatten âri, zünûn-ı bâtiladan ibarettir.

[2] Şimdi sıra ile bunları izah edelim:

Ölümün hakikatini bilmeyen ve bundan dolayı ölümden korkanlara haber verelim ki: Ölüm demek, ruhun (nefs-i nâtikanın) hey’et-i mecmuasına beden nâmı verilmiş âzâlardan ibaret olan âlâtını kullanmayı bırakmasından³¹ daha çok bir mahiyeti hâiz değildir. Bir sanatkârın aletlerini terk etmesi gibi ruh da kullandığı bedenî ve cismanî âlâtı terk edince ölüm denilen hâdisе vukû’a gelir. Çünkü nefis (ruh) gayr-i cismanî bir cevher olup, araz değildir. Fesad ve inhilâlde de ma’rûz değildir. Bu cihetin beyan ve izahı birçok mukaddemât-ı ilmiyeye muhtaçtır ki onlar mahallinde teşrih ve tafsil olunmuştur.³²

²⁰ [“korkarlar”]

²¹ [“ne demek olduğunu ve ölümün”]

²² [“öldükten sonra nefsinin”]

²³ [“ve nefsinin”]

²⁴ [“ve mevte ma’ruz”]

²⁵ [“zannediyorlar”]

²⁶ [“ölüm için”]

²⁷ [“maddi”]

²⁸ [“hangi halete ??? takdim olunacağında”]

²⁹ [“müteessif”]

³⁰ [Orijinal sayfaların sağ ve sol taraflarındaki notlardan birkaçı maalesef sayfanın kesilmesinden dolayı okunamamaktadır.]

³¹ [“başka bir şey”]

³² Hâkim-i müşârunileyh bunu diğer kitaplarında uzun uzadıya beyân buyurmuşlardır. [Bizde ruh hakkında yazdığımız eserde bu ciheti izah ettik.]

Binâenaleyh gayr-i cismanî olan bu cevher bedenden ayrıldığı zaman kendisine mahsus bir bekâ ile kalır, tabî ve maddî sıkıntılarından temiz ve pâk olan tam bir saadete erişir. Onun külliye yok olmasına ihtimal yoktur. Zira cevher, cevher olmak haysiyetiyle fenâya ma'rûz kalmaz, zâtı bozulup mahvolmaz. Bozulan ve dağılan ancak³³ arazlar, hassalar ve vücud-ı ecsam ve bedendeki³⁴ nisbetler ve izafetlerdir.

Cevher-i aslıye gelince: Bunun hiçbir suretle zıddı yoktur. Fesâda ma'rûz kalan şey, ancak zıddından fâsid olmaktadır. Ruhdan aşağı bir cevher de olan cevher-i cismanîyi teemmül ve onun halini araştırarak olursak, cevher olmak haysiyetinden onun da gayr-i fânî ve gayr-i mütelâşî olduğunu ve ancak bazısı bazısına istihâle ederek bazısının havâssı, diğer bazısının havâssı ve a'râzını iptal eylediğini görürüz.

Fakat nefis-i cevhere gelince: O, bâkîdir, ma'dum olmaz. Bu, böyle olunca zâtında istihâle ve tagayyur kabul etmeyip ancak kemâlini ve suretinin tamamını kâbil olan cevher-i ruhanî de adem ve fenâ nasıl tasavvur ve tevehhüm olunabilir?

Binâenaleyh cevher ruhanî, ruh, gayr-i fânîdir, ölmez.

Öldükten sonra ruhun nereye gideceğini bilmedikleri yahut beden inhilâl ederek terkîbi bozulunca "ene"nin de onunla inhilâl edeceğini zannettikleri ve nefsin bekâsını ve keyfiyyet-i saadetini anlamadıkları [3] için ölümden korkanlara gelince³⁵: Bunlar hakikatte ölümden³⁶ korkmuyor belki³⁷ bilinmesi lazım gelen şeyi bilmiyor. Şu halde³⁸ korkulması icab eden şey ölüm değil korkunun yegâne sebebi olan cehildir. İşte bu cehildir ki³⁹ âlimleri ve hakîmleri taleb-i ilme ve bu uğurda birçok mezâhim ve metâ'ibe katlanmaya sevk etmiş, onlara cismanî lezâizi ve bedenî rahatı terk ettirip sabahlara kadar uykusuz kalmak zahmetini ihtiyar ettirmiştir. Evet, onlar gördüler ve anladılar ki hakikî rahat cehil (denilen ölüm)den kurtulmaktır. En hakikî yorgunluk ve rahatsızlık da cehil lakâbını kazanmaktır. Çünkü cehil, ruh için⁴⁰ çok müzmin bir marazdır. Ondan kurtulmak ise insan için⁴¹ devamlı bir rahat ve ebedî bir lezzettir.

33 ["cevher ile"]

34 ["arazlar, hâssalar"]

35 ["bunların korkusu"]

36 ["değil"]

37 ["bu korkunun esbâbını"]

38 ["En korkunç şey ölüm olmaması, cehil olması lâzımdır. Çünkü ölüm korkusunun sebeb-i yegânesi budur."]

39 ["hükemâyı"]

40 ["nefs için"]

41 ["sermedî"]

Hükemâ, bunu istibsâr tarîkiyle yakînen idrak ederek cehil denilen müzmin hastalığa karşı hücum ve bu suretle rahat ve âsânlığa vâsıl olduklarından artık bütün dünya işleri⁴² kendilerine ehemmiyetsiz ve kolay görünmeye başladı. Ekserinin i'zâm ettikleri mal, servet ve hissî lezzetleri ve bunlara müeddî olan metâlîbi istihkar ettiler. Zira onların nazarında bu gibi şeyler uzun müddet sebat ve bekâya mâlik olmayan, zevâl ve fenâsı çabuk olan, bununla beraber varlığı pek çok hüznün ve endişeye; yokluğu büyük tasa ve kaygılara sebep olan şeylerdir. Binâenaleyh⁴³ onlar hayatta yalnız zarurî ve herhalde lazım olan miktara ehemmiyet vermişler⁴⁴ ve birtakım kusurlarla dolu olan ve eksikleri hiç bitmeyen debdebeli ve eğlenceli hayattan kaçmışlardır⁴⁵. Çünkü insan bir kere ihtiyaçtan fazlaya daldı mı artık onun için durak, oturak yoktur. Arzularından birini elde edince, bir gayeye vâsıl olunca durmadan bir diğerine daha koşar, onun için bir hadd, bir nihayet yoktur. Eksişğin biri tamamlanınca diğer biri çıkar. Hâlbuki bu kendisinden korkulan ölümden daha müthiş bir ölüm, korkulmayan müthiş bir ölümdür. Bunun üzerine düşmek ve bunun peşinden koşmak zâil ve fânî üzerine düşmektir. Bununla meşgul olmak ise batıl ile meşgul olmaktır.

[4] Bunun için hükema, sûret-i kat'iyede kâni olmuşlardır ki ölüm ikidir: İradî ölüm, tabîî ölüm. Kezâlik hayat da ikidir. İradî hayat, tabîî hayat. Onlara göre mevt-i iradîden maksat ihtiras ve şehvâtî öldürmek ve ona takılmamaktır. İradî hayattan maksatları; yemek, içmek ve şehvanî arzular gibi insanın dünya hayatında kendileri için çalıştığı şeydir.⁴⁶

Hayat-ı tabiiyeden maksat da kesb-i ulûm ve izale-i cehil ile nefsin gıpta-i ebediyede sermedî bir surette bekâsıdır. Bunun içindir ki, Eflatun hikmet⁴⁷ arayıcılara şu yolu da tavsiye etmiştir: “Bi'l-irade öl ki tabîî bir hayat yaşayasın.”

Bununla beraber tabîî ölümden korkan, insan arzu ve ümit olunması lâzım olan bir şeyden korkmuş oluyor. Çünkü mevt-i tabîî insanın mâhiyetinde dâhil bulunan ve insanın mâhiyetini tamamlayan bir şeydir. Zira insan hayy, nâtık, mâit olmak üzere tarif olunur. Şu halde ölüm insanın tamamı ve kemâlidir. İnsan ancak onunla yüce bir makama yükselebilir. Mevtinin haddinden mürekkebe olduğu bir şeyin kendi de cins ve fasıllarından mürekkebe bulunduğunu ve insanın cinsi hayy; fasılları nâtık ve mâit bulunduğunu bilen, şunu bilmiş olur ki; insan cinsine ve fasıllarına istihâl eder. Zira her mürekkep, şüphe yok ki terkip ettikleri cüzlere ??? olur. Binâenaleyh bir insanın tamam-ı zâtından kendisini mükemmil olan bir cüzden

⁴² [“umûr-ı dünya”]

⁴³ [“Bunlar çabuk çabuk fena bulur. Onun için”]

⁴⁴ [“ve bundan ziyade istememişlerdir”]

⁴⁵ [“vazgeçmişlerdir”]

⁴⁶ [“Hayat-ı iradîden maksat insanın hayat-ı dünyada yemek içmek ve şehvâtını, arzularını dünya hayatı için ???dır.”]

⁴⁷ [“tâlib-i hikmet olanlara”]

korkması kadar cahilâne bir şey olamaz. Asıl hayatını fenâ ve adem, tamam ve kemâlini de noksan zannedenlerin halinden kötü ne olabilir? Çünkü nâkısın tamamlanmaktan korkması demek, nefsinin cehaletin son derecesidir. Şu halde akıllı bir adam⁴⁸ noksandan korkmalı ve tamam ve kemâl ile ünsiyet etmeli. Kendisini itmam ve ikmâl ile şerefli ve yüce bir mertebeye yükseltecek cevher-i şerîf ve latîf, ilahî cevher kesif-i cismanîden tam bir sâfiyetle kurtulduğu zaman bütün manasıyla mesud [5] olarak semavî ve ruhanî âlemine avdetle kendi eşkâl ve iştibâhı olan ervah-ı tayyibe ile karışıp selâmet ve necâtını temin eden her şeyi aramalıdır.

Buradan anlaşılıyor ki: Ruhu bedenden uzaklaştığı halde yine beden müştak olan ve ona şefkatli ve ondan ayrılmasından⁴⁹ korkan bir adam kendi zâtı ve cevheri hakkında son derece şekva ve elemdedir. Onun müstekarrından çok uzak bir cihete sâlik ve kararı olmadığı halde kararını taliptir?

Ölüm için, ölüme takaddüm eden ve çok defa ölümü intâc eyleyen emrâzın elemelerinden, ıstıraplarından başka büyük bir elem daha olduğunu zannedenlere gelince: Hiç şüphe yok ki, onların zanları kâzib bir zandır. Çünkü elem ve ıstırap ancak idrak ile olur. İdrak de diri olan bir şey hakkında mutasavverdir. Diri ise, nefsin eserini kâbil olan şeydir. Kendisinde eser-i nefis, eser-i ruh ve hayat olmayan cisme gelince; bu, ne hisseder ne de müteallim olur. Şu halde ruhun bedenden ayrılması demek olan ölüm, bedene elem ve ıstırap vermez. Çünkü beden müteallim ve müteahhis olması ancak nefis (ruh) ve nefsin eseri bedende bulunmaktır. Beden kendisine nefsin eseri bulunmayan bir cisim haline geldikten sonra onda his ve elem gibi bir şeyler olmaz. Şimdi kat'iyen tebeyyün ediyor ki ölüm bedeninin his ve elem duymayan bir halidir.

[6] Çünkü beden, ancak ruh ile hisseder ve onunla müteallim ve müteahhis oluyor.

Öldükten sonra kendilerine lâhik olacak ikâb ve azaptan dolayı ölümden korkanlara gelince: Bunların hakikî korkuları ölümden değil belki ikâb ve azaptandır. İkâb ise ancak ölümden sonra bâki olan bir şey üzerine terettüb eder. Demek oluyor ki, bu adamlar, kendisinden dolayı azap ve ikâba müstehak olacakları zünûb ve e'fâl-i seyyiyeyi itiraf etmiş oluyorlar. Bununla aynı zamanda seyyiat üzerine ikâb ve azap edecek bir hâkim-i âdilînin vücudunu da itiraf etmiş oluyorlar. Şu halde bunlar hakikatte ölümden değil kendi günahlarından korkuyorlar demektir. Günahı ile mu'âkab olacağından korkan bir adamın o günahlardan ihtiraz ve ictinab etmesi lazımdır. Çünkü günah denilen kötü işler, ancak kötü şekillerden sudûr eder ki, rezâilden başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu suretle ölümden korkmak asıl korkulması lâzım gelen şeyi bilmemek ve korkulmayacak olan bir şeyden korkmaktır. Demek ki bunlar cahil adamlardır. Her

⁴⁸ ["üzerine vacip olan"]

⁴⁹ ["onun ayrıldığından"]

marazın bir ilacı olduğu gibi cehil denilen marazın ilacı da ilimdir. Bilen, inanıp iman etmiştir. İmanı ve kuvveti olan, saadet yolunu anlamış ve ona girmiştir. Bir maksat uğrunda doğru yolu tutmuş olanlar hiç şüphe yok ki o maksada vasil olmuş olurlar. İşte ilim ile [7] hâsıl olan bu vusûk ve itimat, yakînden ibarettir ki, insanın dininde müteyakkın, hikmetle mütekemmil olan halidir.

Ölümden korkmayı ancak arkasında bıraktığı ehil ve evladına, mal ve emlakine mahzun ve dünyevî zevklerinden kaybetmiş şeylere keder edenlere gelince: Bunlara beyan etmelidir ki acı ve istenilmeyen bir şeyden dolayı mahzun olmak zikri olmayan bir şeydir. Bir de insan, yok iken olmuş şeylerdendir. Böyle olan her şey şüphesiz bozulmaya mahkûmdur. Fesâda yüz tutmamayı, zeval bulmamayı, bozulmamayı istemek esasen olmamayı istemektir. Olmamayı isteyen bir adam ise zatının fesâdını istiyor demektir. Güya bu adam hem bozulmayı, tagayyur ve fesâdı istiyor hem de bozulmamayı yani hem var olmayı hem de olmamayı istiyor. Bu ise şüphesiz muhaldir ve açık bir tenakuzdur.

Var olan mutlaka yok olacak, bulunduğu halde kalamayacak ve terkihi bozulacaktır. Ölüm de bundan başka bir şey değildir. Evet her doğan ölmek ve her ölen için doğmak gayr-i kâbil-i ictinab bir keyfiyyet-i mukadderdir. Binâenaleyh böyle bir şey için feryad ü figân etmek, mükedder olmak abestir. Hayatını günahlardan teberri yolunda çalışmağa hasr-ı evkat et, işte o zaman hastalık, âlâm ve ıstırap ve her nev'i âfât ve felâket-i cismaniye ve hele ölüm bile senin için bir hayır ve saadet olur.

[8] Bir de eğer insan ölmeyecek olsaydı bizden evvelkilerin de bâkî olmaları lâzım gelirdi. İnsanlar bir taraftan mütemâdiyen tenasül edecek, üreyecek ve diğer taraftan hiç ölmeyecek olsalardı insanları kürre-i arz istiab etmez, az bir müddet zarfında her taraf dolar, ziraat ve imarete bir yer kalmazdı.

İşte ölümü istemeyen ve ebediyyen yaşamak arzusunda bulunan ve mümkün olduğunu zannedenlerin hali; bunların hepsi bi'n-netice cehaletten ileri geldiği anlaşılıyor. Şu halde hikmet-i bâliğa ve tedbir-i ilâhî ile yapılmış olan adl-i ilâhî doğrudur. Ondandır geri dönmek ve sapmak imkânı yoktur. Bu fevkinde bir gaye tasavvur edilemeyen bir kerem ve bir ihsandır.

Binâenaleyh ölümden korkan adl-i ilâhîden ve hikmet-i sübhâniyeden belki cûd-ı atâ-i ilâhîden korkuyor demektir. Bu itibarla ölüm kötü bir şey değil, asıl kötü ve fenâ olan ölümden korkmaktır. Ölümden korkanlar ölümü ve kendi zâtını bilmeyenlerdir. Hakikatte ölüm; nefsin, ruhun bedenden ayrılıp gitmesidir. Bu ise nefis ve ruh için bir fesâd ve bozulma değil, belki bedenî terkihin çözümlenip bozulmasıdır.

İnsanın zâtı ve hülâsası olan cevher-i nefsiye "ene"ye gelince: Bu bâkidir ve cisim değildir. Binâenaleyh cisme lâzım gelen buna da lâzım gelmez. Hatta buna ecsâmın a'râzından hiçbir şey de lâzım gelmez. Yani mekânda sıkışmaz. Çünkü mekâna muhtaç [9] değildir. Bekâ-yı zamanîye hırsı da yoktur. Zira zamandan müstağnidir. Şu kadar ki bu cevher havass ve ecsâm ile istifade-i kemâlât etmiştir. Bu ecsâm-ı havass ile tekemmül edip sonra bundan kurtulunca hâlikına ve Rabbine yakın olan âlemine döner.

[Not:] Kamil Flamaryon [Camille Flammarion] ile Tolstoy ölüm diye yazdıkları eserlerinde acaba İbn Sînâ'dan müteessir olmamışlar mıdır?